

Holocaust, historiografia i identitat nacional a Alemanya (1945-1990)

MIQUEL DE TORO

Universitat Autònoma de Barcelona

IDENTITAT NACIONAL I HISTÒRIA ALEMANYA

Aquest assaig tracta de memòria, història i identitat. De la inserció de la història en el present, de la relació amb el passat i el futur: els debats sobre el nazisme mai són només sobre el passat, són sobre el present. Per això, les memòries col·lectives són essencials per a l'autoconsciència nacional alemanya i la seva orientació política.¹ Es tracta d'explorar la relació entre memòria i política en l'articulació de la identitat nacional alemanya de postguerra, tractant la nació com un tema controvertit, en el qual diferents memòries enfrontades lluiten per generalitzar la seva ideologia i les seves concepcions a la societat.

S'ha escrit molt sobre la relació entre història i identitat nacional. La confrontació amb el passat ha assolit una dimensió gairebé obsessiva a Alemanya, tant durant la divisió com després de la reunificació formal de dues societats tan distants. Intentarem establir aquests debats dins d'una perspectiva més àmplia, d'una interpretació teòrica general de la construcció de la identitat nacional alemanya.

Quan es converteix el passat en història? Podríem dir que quan ja no està imbuït per infinites sensibilitats, quan ja no té un significat vital contemporani. Però a Alemanya encara no s'ha aconseguit. I si una nació és incapaç d'explicar la història del seu passat, demostra tenir seriosos problemes per a desenvolupar una identitat col·lectiva estable en el present, i necessita una recerca constant i repetits intents de redefinició.²

¹ C. S. Maier. *The Unmasterable Past. History, Holocaust and German National Identity*. Londres: Cambridge University Press, 1988. Josefina Cuesta. «La memoria del horror después de la II Guerra Mundial», *Ayer*, núm. 32 (1998), p. 81-104.

² K. H. Jarausch, M. Geyer. *Shattered Past: Reconstructing German Histories*. Princeton: Princeton University Press, 2002.

La identitat nacional és una construcció humana, evident només quan un col·lectiu creu en una versió d'identitat, quan es converteix en una realitat social transmesa mitjançant costums i creences.³ La interpretació de la nació com una construcció social, política i cultural amb múltiples interrelacions no permet una organització senzilla del seu contingut o un marc cronològic convencional. Implica entrecreuar innumerables fronteres disciplinàries, intentant col·locar aquestes peces en un tot més ampli.

En el cas d'Alemanya, l'obsessió per la definició d'una identitat nacional és molt important:⁴ abans de la formació d'un «estat nacional», molts intel·lectuals van estar implicats en la tasca de definir en què consistia el concepte «ser alemany», i va assolir la seva expressió més extrema en la concepció d'una comunitat ètnica «racialment pura», la *Volksgemeinschaft* ('comunitat nacional') nazi. És precisament això el que ha provocat problemàtics debats sobre la identitat alemanya després de l'Holocaust.⁵

La definició d'identitat nacional ha estat essencial per al debat públic i polític alemany durant la major part del darrer mig segle. Després de 1945 van ser gairebé constants els debats sobre la identitat i la història pròpies, d'una forma que no ha tingut parangó en cap altre país. D'una banda, era impensable sentir orgull nacional després d'Auschwitz; d'una altra, es van crear dos estats hostils, peons en la batalla de la Guerra Freda. Per això, els debats sobre el passat i la identitat nacional a Alemanya s'han desenvolupat en tots els àmbits, tant si buscaven crear un nou sentit d'orgull nacional com si s'argumentava que el passat alemany no hauria de ser mai «normalitzat» o relativitzat.

La construcció d'una identitat nacional s'enfronta a reptes i ha de transformar-se enmig del creixent intercanvi d'informació i de població. Analitzant aquesta construcció, tant en l'àmbit oficial com en el popular, trobem disjuncions entre mites públics i memòries privades, entre ideologia i experiència quotidiana. Són aquestes dissonàncies les que van portar a la fractura del caràcter de la identitat alemanya des de 1945.⁶ Podem veure un desenvolupament oposat en referència a les concepcions oficials i populars d'identitat nacional a l'Est i a l'Oest. Mentre a l'Oest l'estat va assumir el concepte d'una nació alemanya, aquesta va ser cada cop menys la sensació de realitat entre la població. I a l'Est, malgrat l'intent del règim de construir una nova noció de la ciutadania socialista, moltes persones es van aferrar a la noció de nació tradicional.

En referència al passat nazi, cap dels dos estats va arribar a assumir la responsabilitat per l'Holocaust. I en referència a la divisió, malgrat les contradiccions que hi van aparèixer durant la postguerra, cap altre estat europeu va haver d'en-

³ K. H. Jarausch, T. Lindenberger (eds.). *Conflicted memories*. Oxford: Berghahn Books, 2007.

⁴ J. Breuilly. *The Shape of Germany*. Londres: Longman, 1992. M. Hughes. *Nationalism and society: Germany 1800-1945*. Londres: Arnold, 1988.

⁵ N. Frei. *1945 und wir: Das Dritte Reich im Bewußtsein der Deutschen*. Munic: DTV, 2009.

⁶ C. Conrad, S. Conrad (eds.). *Die Nation schreiben*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.

frontar-se, no només a la reconstrucció d'una nova identitat viable, sinó a dues, dins d'una noció més àmplia d'una nació alemanya comuna.⁷

A l'ombra d'Auschwitz, qualsevol noció d'identitat nacional ha estat problemàtica, i el sentiment nacionalista era inacceptable en un estat derrotat que no sols havia propagat una identitat definida en termes racials, sinó que havia dividit la seva població entre aquells que estaven «dins» de la *Volksgemeinschaft*, i els que en quedaven «fora». Cadascun dels estats va quedar compromès en un procés per definir la seva pròpia identitat, en oposició no només a aquest difícil passat comú, sinó també al seu *alter ego*.

A mitjan dècada dels cinquanta, la immediatesa del període nazi va començar a esvaïr-se, per iniciar una construcció basada en els aspectes principals de la Guerra Freda, que havia assumit la prioritat sobre la supressió del passat. A l'Alemanya occidental es van donar elements emergents d'identitat parcial, que abastava formulacions nacionalistes o un «patriotisme cultural» defensat per intel·lectuals d'esquerra. Però el punt de vista oficial va mantenir l'existència de «dos estats alemanys dins d'una nació alemanya» com el seu eix central. Al mateix temps, es va desenvolupar una de les característiques essencials de la cultura política oficial: la vergonya col·lectiva de ser alemany. En contrast, l'Alemanya oriental va introduir una nova concepció de nació definida en termes de classe, convertint el règim comunista en un estat socialista dels treballadors i camperols, desenvolupant una forma específica d'identitat. Davant de la «vergonya de ser alemany» es va propagar oficialment un orgull de ser un «estat antifeixista».

Ambdós estats van mantenir vives àmplies nocions d'una identitat alemanya comuna, encara que en la pràctica, es van separar molt significativament: les pautes polítiques, econòmiques i socials van servir per a separar-los cada cop més. Fins i tot la representació pública de la nació per mitjà de commemoracions d'un passat col·lectiu no podien ser simples celebracions nacionals, sinó que van estar marcades per l'agenda política.

L'objectiu, per tant, és analitzar els paràmetres generals relacionats amb els problemes historiogràfics i la identitat nacional com una construcció política, social i històrica, tant a l'Alemanya occidental com a l'oriental, però també a l'Alemanya unificada.

Si durant gran part del segle XX el passat nazi va eclipsar les percepcions d'Alemanya i dels alemanys, després de la reunificació la percepció dels dos estats es va dissoldre ràpidament, en un món que va desaparèixer dramàticament amb el col·lapse del comunisme. El tema de la identitat nacional i la superació del passat va ser de gran importància, però no va ser satisfactòriament resolt per cap dels estats, malgrat que va ser l'RDA la que va mantenir la noció d'una nació unida de forma més significativa.

⁷ S. Kattago. *Ambiguous Memory*. Londres: Praeger Frederick, 2001.

LA MEMÒRIA AMBIGUA, 1940-1960

L'RFA i l'RDA van ser uns intents de desenvolupar una nova forma d'estat i de societat, una ruptura radical amb el passat, basat en ideologies polítiques explícites. Alemanya occidental buscava institucionalitzar una democràcia parlamentària basada en els principis angloamericans, combinada amb les anteriors tradicions democràtiques alemanyes. L'RDA es legitimava a través de les teories d'una nova societat imbuïda pel marxisme-leninisme, tal com la interpretava el règim. En ambdós estats, les narratives de postguerra descansaven en múltiples restauracions de les tradicions polítiques no nazis i antinazis, suprimides el 1933.

Els productes de la investigació històrica van reflectir de forma inconscient les actituds polítiques, però també van tenir un cert grau d'efectes polítics. A causa del context d'enfrontament dels dos estats, la politització de la història va ser un element de gran rellevància en els propòsits de conscienciació i educació política.⁸ Malgrat això, hi havia una simetria extraordinària en les formes en què la interpretació dels historiadors sostenia determinades imatges històriques més àmplies, sobretot en la identificació de les víctimes, herois o vilans, i el seu lloc en la història alemanya contemporània. Però aviat es van començar a delimitar les línies de la batalla política i ideològica, i les tradicions van començar a diferenciar-se cada cop més.⁹

En la historiografia germano-oriental, la línia interpretativa era molt senzilla: el nazisme només era una variant extrema del «feixisme», explicable en termes de desenvolupament del capitalisme imperialista. Per tant, no hi havia res intrínsecament dolent en la història alemanya, sinó que va ser el capitalisme el que va provocar l'aparició d'una figura com Hitler. Des que la classe obrera, la vencedora definitiva de la història, estava en el poder —o l'avantguarda del Partit que dominava l'estat en el seu benefici durant un període «transitori»— era possible escriure una versió més positiva de la història alemanya en termes de la lluita de classes.¹⁰

L'aspecte principal d'aquest període, malgrat totes les diferències, va ser essencialment simple. El poble alemany, treballadors i camperols, era innocent dels crims: els problemes de la història alemanya no derivaven d'un *Sonderweg* ('camí particular') específic, definit en termes culturals, polítics o socioeconòmics, sinó de les classes capitalistes opressores. Així, l'amnistia que s'havia considerat en termes de *desnazificació* i rehabilitació, es va veure reflectida en termes d'interpreta-

⁸ K.G. Kracht. *Die zankende Zunft. Historische Kontroversen in Deutschland nach 1945*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.

⁹ J. Danyel (ed.). *Die geteilte Vergangenheit*. Berlín: Akademie, 1995.

¹⁰ K. M. Jarausch (ed.). *Zwischen Parteilichkeit und Professionalität. Bilanz der Geschichtswissenschaft in der DDR*. Berlín: Akademie, 1991. G. Iggers (ed.). *Marxist historiography in transformation*. Oxford: Berg, 1991.

ció històrica.¹¹ En aquest corrent, els herois eren els comunistes i els seus aliats, mentre que d'altres grups, com els conspiradors de juliol de 1944, només van rebre certa atenció en el període de 1945-1946; durant els anys 1950 es van començar a utilitzar termes més negatius, com «antisoviètics», «imperialistes», etc.; el 1959, la historiografia de l'RDA havia arribat a la conclusió que aquests fets no podien ser considerats com a lluita antifeixista.¹²

El mite de la lluita antifeixista de treballadors i camperols va ser essencial en l'RDA, que va convertir els llocs de terror en centres de peregrinatge. Els antics camps de concentració de Buchenwald i Sachsenhausen van demostrar que eren especialment útils per a ritualitzar els sentiments nacionalistes.¹³ El significat d'aquests llocs, records visibles del passat recent, va ser reescrit, segons els interessos del nou règim.¹⁴ El mite fundacional responia a un complex bàsic de necessitats polítiques, ideològiques i sociopsicològiques: idealitzar el passat, marcant l'especificitat històrica relacionada, construint una connexió entre passat i futur, que revelava el destí de la comunitat nacional i la seva encarnació política. Les representacions mitològiques s'expressaven en rituals i commemoracions en la vida pública, en què els herois nacionals eren commemorats en els antics camps de concentració.

En aquesta fase, l'Holocaust —un terme que encara no era utilitzat— no va ser discutit en la historiografia germano-oriental.¹⁵ Quan es mencionaven els aspectes racials del nazisme, sempre quedaven subsumits sota una crítica sobre-dimensionada del capitalisme. Aquests punts de vista van ser adoptats pels historiadors marxistes que, malgrat les seves friccions amb el règim, es van convertir en un dels seus pilars intel·lectuals, i al final dels anys cinquanta eren un element políticament coordinat. Molts historiadors, que s'havien mantingut en els seus llocs de treball durant el nazisme, tenien poc interès per considerar l'existència d'una «qüestió jueva» que requerís una «solució» i no havien plantejat objeccions quan els seus col·legues jueus havien estat expulsats dels seus llocs, forçats a

¹¹ M. Sabrow: *Das Diktat des Konsenses. Geschichtswissenschaft in der DDR 1949-1969*. Munic: Oldenburg, 2001.

¹² I. Reich. «Das Bild vom deutschen Widerstand in der Öffentlichkeit und Wissenschaft der DDR», a P. Steinbach, J. Tuchel (eds.). *Widerstand gegen den Nationalsozialismus*. Berlín: Akademie, 1994, p. 563.

¹³ M. Overesch. *Buchenwald und die DDR, oder die Suche nach Selbstlegitimation*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1995. L. Niethammer (ed.). *Der 'gesäuberte Antifaschismus'*. Berlín: Akademie, 1994. C. Koonz. «Germany's Buchenwald: Whose shrine? Whose memory?», a J. E. Young (ed.). *The Art of Memory*. Nova York: Prestel, 1994.

¹⁴ V. Knigge. «Antifaschistischer Widerstand und Holocaust. Zur Geschichte der KZ-Gedenkstätten in der DDR», a B. Moltmann (ed.). *Erinnerung. Zur Gegenwart des Holocaust in Deutschland-West und Deutschland-Ost*. Frankfurt: Haag und Herchen, 1993, p. 67-68. A. Nothnagle. *Building the East German Myth*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999.

¹⁵ O. Groehler. «Der Holocaust in der Geschichtsschreibung der DDR», a U. Herbert, O. Groehler. *Zweierlei Bewältigung*, Hamburg: Ergebnisse, 1992.

emigrar o van desaparèixer. I, ara, era molt més fàcil abandonar el que consideraven «història» jueva, a mans dels historiadors jueus.¹⁶

Els antagonismes de la Guerra Freda van reforçar la marginalització de l'Holocaust en la memòria comunista oficial, una supressió que va constituir un dels capítols més significatius de la història de la postguerra, mentre que a l'Alemanya occidental la preeminència de la qüestió jueva, lluny de representar una confrontació amb l'Holocaust, es va veure com una tàctica política conservadora per establir una memòria i manipular-la al servei de la rehabilitació dels perpetradors.

L'aproximació de l'RDA al passat nazi es va centrar en la celebració de la lluita política internacional i el mite de l'«autoalliberament», emfasitzant una comunitat continuista, unida per un compromís, però sense esmentar les víctimes racials. També van ser obviats en els llocs commemoratius, eren víctimes poc adients, comparades amb la resistència activa. En gairebé tots els memorialismes predominava el tema dels presos polítics i el futur en una constant lluita contra l'opressió i la injustícia, i els aspectes racials van ser distorsionats i minimitzats: virtualment no eren representats i amb prou feines rebien alguns comentaris superflus.¹⁷ Les absències entre les víctimes tenien la seva contrapartida en els buits en la vida pública, en els debats i en l'aparició de tabús en la consciència històrica popular.

La situació va canviar una mica entre els historiadors de l'Alemanya occidental, que van mantenir un caràcter conservador i nacionalista.¹⁸ En aquest període encara es podia observar una continuïtat entre els acadèmics: van ser fàcilment «desinfectats» i reintegrats a les seves càtedres; pocs dels que havien emigrat per motius polítics o «racials» van retornar, i aquells que ho van fer eren, per regla general, professionals propers al clima conservador imperant. També van ser notables les continuïtats metodològiques a l'Alemanya occidental, en cercles conservadors, malgrat que no es pot generalitzar, a causa de diferències essencials, per exemple, entre historiadors catòlics o protestants. En aquesta fase inicial van haver-hi així mateix precursors, com l'Institut für Zeitgeschichte de Munic, creat el 1950. Però el clima dominant era el de l'ortodòxia històrica, l'acord general amb els plantejaments polítics del període Adenauer.

En els anys cinquanta, els historiadors germano-occidentals van començar a presentar el nazisme no com una part intrínseca de l'evolució històrica alemanya, sinó com un fenomen europeu més ampli. Però en lloc d'utilitzar el concepte marxista de *feixisme* van utilitzar la categoria de «totalitarisme», no menys útil des del punt de vista polític. Permetia interpretar el nazisme com una forma

¹⁶ K. Kwiet. «Die NS-Zeit in der westdeutschen Forschung 1945-1961», a E. Schulin (ed.). *Deutsche Geschichtswissenschaft nach dem Zweiten Weltkrieg (1945-1965)*. Munic: Oldenburg, 1989.

¹⁷ T. Lutz. «Gedenkstätten für die Opfer des NS-Regimes. Geschichte-Arbeitswissen-Wirkungsmöglichkeit», a J. Dittberger, A. Von Meer (eds.). *Gedenkstätte im vereinten Deutschland*. Berlín: Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, 1994, p. 30-31.

¹⁸ W. Schulze. *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*. Munic: Oldenburg, 1989. M. Fulbrook. «German historiography after 1945 reconsidered», *Bulletin of the German Historical Institute London*, 1991, p. 3-9.

moderna de dictadura d'un partit i una ideologia, que es mantenia gràcies a una barreja de repressió, propaganda i manipulació de les masses. També s'equipara el nazisme amb el comunisme, permetent la denigració de la resistència comunista perquè també es trobaven al servei d'una causa totalitària.

Es va donar una absència col·lectiva de l'anomenada «gent petita» (*kleine Leute*) a l'Alemanya nazi, de forma que es podia «dimonitzar» les elits, fàcilment personifi-cades en el model totalitari, amb el seu èmfasi en una combinació de repressió i seducció de les masses. Amb algunes excepcions, com Bracher i la seva anàlisi sociològica del caràcter de la dictadura nazi,¹⁹ va haver-hi una tendència a sobredimensionar el paper de Hitler com un dement, un criminal voltat d'una petita camarilla de botxins que es van fer amb el poder en un país innocent i van provocar el seu descens a l'infern. Alguns historiadors conservadors transformaven així el nazisme en una de les més grans desgràcies que mai li havien succeït al *Volk* alemany: condemnaven el règim nazi però assenyalaven que no tenia relació intrínseca amb el poble, sinó que aquest s'havia vist apartat del seu curs històric a causa del nazisme.

El to de la historiografia establia un clar paral·lelisme entre la *Vergangenheitspolitik*, la política del passat, de l'era Adenauer, amb la seva emfàtica divisió entre uns pocs criminals que havien de ser castigats, i les masses de compatriotes que havien de reintegrar-se al conjunt de la nació. El problema d'aquest plantejament era que minimitzava els crims nazis davant els sofriments arran de la derrota, així com l'estigma internacional que se'ls va imposar. Específicament, aquests sofriments semblaven ser l'autèntica «catàstrofe alemanya», sense tenir en compte les que s'havien comès contra altres pobles en nom del *Volk*.

Però també entre els historiadors de l'esquerra de l'RFA, igual que entre els conservadors i nacionalistes més antisemites, hi havia bones raons per a un cert grau de «miopia» històrica. Fins i tot entre aquells alemanys que havien experimentat els camps de concentració, com a perseguits polítics, hi havia un escàs coneixement de l'autèntica extensió i caràcter dels fets a l'Est i de l'Holocaust. Per exemple, el treball de Kogon estava profundament arrelat en les seves experiències com a presoner polític en un camp de concentració dissenyat específicament més com a centre de detenció i «reeducació» que no pas d'extermini.²⁰ No va ser fins els judicis per crims de guerra i contra la Humanitat de finals dels anys cinquanta i seixanta (el judici d'Eichmann i el d'Auschwitz) que els historiadors van començar a parlar més atenció en aquest tema.²¹ Aquesta tendència es va reflectir, per exemple, en els informes i declaracions preparats per a aquests judicis pels historiadors de l'Institut für Zeitgeschichte, que van servir com a aportacions de la fiscalia contra els principals acusats.²²

¹⁹ K. D. Bracher. *German Dictatorship*. Nova York: Praeger, 1970.

²⁰ E. Kogon. *Der SS-Staat*. Frankfurt: Frankfurter Hefte, 1946.

²¹ D. Cesarini. *After Eichmann. Collective Memory and Holocaust since 1961*. Nova York: Routledge Chapman & Hall, 2005.

²² M. Broszat (*et al.*). *Anatomie des SS-Staates*. Munic: DTV, 1967.

Per demostrar que encara hi havia algunes tradicions «acceptables» es va introduir a l'Alemanya occidental el concepte de «l'altra Alemanya», paral·lelament a l'èmfasi a l'RDA en la resistència comunista i les tradicions progressistes. Els herois silenciosos d'aquest període estaven relacionats amb la resistència conservadora del 20 de juliol, però fins i tot aquest era un tòpic difícil i sensible. Més tard, els historiadors d'esquerra van deixar palès que aquells relacionats amb el cop de juliol eren un petit grup que amb prou feines simpatitzava o entenia les tendències democràtiques, format únicament per una elit tradicional de militars i *Junkers* prussians, i sense una base social àmplia. A més, alguns sectors més conservadors els consideraven com uns traïdors a la pàtria.

Això va provocar que el paper de la resistència en la identitat nacional de l'RFA fos més complicat, centrant-se en els líders de l'intent d'assassinat de Hitler. Només gradualment durant els anys cinquanta els intents del govern per honrar-los es van imposar a l'oposició dels sectors més conservadors. Al Bendlerblock, on els principals conspiradors havien estat assassinats, se'ls va dedicar un monument el 1953, que tindria una gran importància en la psicologia nacional germano-occidental, com una forma d'identificar-se amb la resistència i assumir una clara consciència del paper propi. En aquest període no només era políticament acceptable, sinó fins i tot oficialment assumit consagrar les memòries de la resistència «respectable», però no estava tan clar de quina manera s'havien de recordar aquells que n'havien estat els perpetradors. Aquesta absència de referències va reforçar el que s'havia convertit en el mite nacional de l'Alemanya occidental: que el poble mai no havia contribuït activament en el sistema de terror, que realment no havien estat al corrent del que havia succeït, i que els rituals d'horror i vergonya podien contribuir a alguna forma d'expiació nacional. Es tractava, per tant, d'una memòria no de l'experiència dels reprimits, sinó sobre l'experiència dels alemanys.²³

Malgrat totes les diferències, en el període 1940-1960, les interpretacions que feien cadascun dels estats alemanys servien per eliminar el nazisme de les peculiaritats tradicionals de la història i, al mateix temps, exonerar el poble de qualsevol responsabilitat pels crims comesos, encara que fos de formes diferents.

Contràriament al que pot semblar, en ambdós estats la història va jugar un paper polític clau que reclamava ser la «millor» Alemanya, l'única que havia trencat definitivament amb el passat; buscaven definir noves identitats parcials amb diferents interpretacions d'aspectes relacionats amb un passat comú, i van utilitzar la història amb finalitats polítiques. Així, la interpretació del passat es va convertir en un element integral, i molt sovint controvertit, del present.

²³ J. E. Young. *The texture of Memory*. New Haven: Yale University Press, 1993, p. 56-59.

LA RECERCA DE LA «NORMALITAT» I LA SUPERACIÓ DEL PASSAT
A LA REPÚBLICA FEDERAL (1960-1980)

La reconstrucció de la identitat nacional alemanya en la primera dècada d'existència de l'RFa constitueix un període formatiu. Les percepcions del sofriment i el context d'ocupació van ser decisius per a la justificació moral i política del caràcter nacional alemany. La victimització, en relació amb la gradual reconstrucció econòmica, va tenir un paper predominant en la revalorització del significat de la nacionalitat. La nova identitat no va ser articulada sobre símbols convencionals, sinó a través de referències a la proesa econòmica de la nova Alemanya.

Durant els anys seixanta es van produir canvis dramàtics en l'atmosfera de la historiografia germano-occidental,²⁴ propiciats per l'impuls de la història social, a partir de l'anomenada «escola de Bielefeld». Les tesis de Wehler, deliberadament provocadores, sobre l'Alemanya imperial, creaven una teoria d'un *Sonderweg* alemany per a la modernitat, i desplegaven la imatge d'un home carismàtic que s'havia fet amb el poder, que havia prevalgut fins aleshores.²⁵ Malgrat l'interès que despertà la història social, els primers estudis aviat van ser considerats massa elitistes i funcionalistes: el cas de l'Alemanya imperial, per exemple, s'explicava a través d'una elit «clarivent» que coneixia els factors que eren necessaris per guanyar-se les masses mitjançant l'ús d'un nacionalisme conformista. Però si s'analitza el missatge —que les causes del nazisme podien buscar-se, almenys en part, dins d'un desenvolupament a llarg termini de la societat, la política i la cultura alemanya— veiem que va tenir una gran acceptació entre una part dels cercles acadèmics.

En aquest període, el moviment estudiantil i la resurrecció de les teories neomarxistes, van provocar xocs intergeneracionals, quan els joves de la postguerra van començar a enfrontar-se amb el paper dels seus pares durant el període nazi. L'èmfasi en el patiment de les víctimes alemanyes va començar a ser substituït per l'estudi del patiment de les víctimes del nazisme.²⁶ Aquesta nova cultura política veia l'Holocaust com una part integral de la història d'Alemanya, i no se'n podia extreure cap identificació nacional. Per descomptat, encara era molt més difícil el reconeixement del paper dels perpetradors que la identificació amb les víctimes i, tot i que durant els anys 1970-1980, resistents i víctimes van ser àmpliament honrats, les generacions més joves assenyalaven que això servia com a excusa per evitar que Alemanya s'enfrontés a la seva identitat com a país de perpetradors, no d'antinazis o víctimes. Aquells que es feien aquestes preguntes creien tenir la resposta: perquè Alemanya negava el seu passat. En aquest context, l'exacerbació de les posicions polítiques dins les universitats molt sovint duria

²⁴ S. Berger. *The search of normality*. Oxford: Berghahn Books, 2003.

²⁵ H. U. Wehler. *Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1975. H. U. Wehler. *Der Nationalsozialismus*. Munic: C. H. Beck, 2009.

²⁶ R. G. Möller. «War stories: the search for an usable past in the Federal Republic of Germany», *American Historical Review*, núm. 101 (1996), p. 1008-1048.

a una sobreutilització del concepte de «feixisme», una nova conjuntura que va permetre que l'asfixiant conformitat dels acadèmics conservadors fos, si bé no trencada, almenys desafiada.

En la dècada dels anys setanta, no sols a Alemanya sinó a tot Europa, van proliferar els nous apropaments historiogràfics des de punts de vista alternatius, que anaven des de la història feminista fins als estudis sobre la vida diària. L'estudi més profund d'aquells grups que no formaven part de les elits, la «gent corrent», permetia demostrar que les masses no van ser simples peons de la manipulació, sinó que hi van tenir la seva part activa. L'èmfasi en un *Sonderweg* que ancorava els orígens del nazisme en la conjuntura de la història alemanya va començar a ser atacat, per mitjà d'anàlisis teòriques que minaven les premisses en què s'havia basat aquest concepte. Un treball clau en aquest sentit va ser el de Blackburn i Eley, que s'enfrontaven tant a les presumpcions normatives com a determinats aspectes de la imatge històrica implícita en les tesis del *Sonderweg*.²⁷

Al mateix temps, es van anar desenvolupant noves perspectives sobre el nazisme, més intensament empíriques, gràcies als estudis sobre l'opinió pública i la vida quotidiana. Investigacions com el *Bayernprojekt* de l'Institut für Zeitgeschichte, dirigit per Broszat, es van mostrar innovadores, iniciant una sèrie d'estudis que revelaven la complexitat de les pautes de comportament de l'opinió pública i la dimensió política del règim nazi. Aquests corrents van donar origen a l'anomenada *Alltagsgeschichte*, la «història de la vida diària». Des dels estudis locals de la resistència fins a les anàlisis sobre les accions dels soldats al front oriental, o el paper dels professionals en l'anomenada *modernització*, basada en alguna forma de racionalitat econòmica, van rebre una major atenció i les metodologies més tradicionals van començar a ser qüestionades. Aquestes noves interpretacions van demostrar que era completament impossible mantenir una sola teoria sobre el totalitarisme, i van emmarcar la complexitat i multiplicitat d'estructures de poder en un règim «policràtic». D'aquí que el concepte de *Vergangenheitsbewältigung* ('enfrontar-se al passat'), es referís als crims del passat nazi, que es va convertir en una preocupació central d'intel·lectuals, periodistes i acadèmics. A més, la memòria de la postguerra s'ocupava, cada cop més, de temes de la vida diària alemanya i la supervivència durant el nazisme, que tenien poc o res a veure amb el principal drama polític de l'agressió i el genocidi.

Els debats sobre els orígens de l'Holocaust es van fer cada cop més complexos, i van anar apareixent per a reinterpretar el desenvolupament de l'antisemitisme de Hitler en la seva forma més extrema. Els historiadors alemanys participaven ara en els grans debats, que van assumir també una escala internacional.²⁸ A mitjan

²⁷ D. Blackburn, G. Eley. *The peculiarities of German History*. Oxford: Oxford University Press, 1984.

²⁸ Ian Kershaw. *The Nazi Dictatorship*. Londres: Longman, 1993. M. Fullbrook (ed.). *German History since 1800*. Londres: Arnold, 1997. S. Friedländer. «The extermination of the European Jews in Historiography fifty years later», a A. Rosenfeld (ed.). *Thinking about the Holocaust*. Indiana: Indiana University Press, 1997. M. Burleigh (ed.). *Confronting the Nazi Past*. Londres: Collins and Brown, 1996.

dels anys vuitanta, els polítics germano-occidentals no veien la commemoració de l'Holocaust únicament com un assumpte jueu, i els seus memorials cercaven d'omplir una necessitat d'educació pública sobre el nazisme, donant un èmfasi especial a les víctimes.

Les renovades versions de les imatges històriques dels anys cinquanta van ser reescrites en la consciència pública a través de publicacions històriques, més accessibles al gran públic i als mitjans de comunicació. Encara que els articles eren escrits per historiadors, es dirigien a un mercat popular més ampli, i simbolitzaven la resurrecció de la història temàtica popular que cercava de transmetre un sentit del passat a una audiència tan àmplia com fos possible, però sense presentar noves aportacions. El paper del poble alemany era tractat de forma ambigua però, al mateix temps, s'hi mostrava un sentit difús i general de culpa col·lectiva, mitjançant el suggeriment que tots aquells que van mirar cap a un altre costat van estar «implicats en el crim».²⁹ També es pot apreciar la notable confusió i evasió de la tasca dels historiadors de buscar responsabilitats històriques reals per l'Holocaust, mentre s'acceptava la càrrega difusa de la culpa en benefici de la història alemanya.

El passat, en l'Alemanya occidental, sempre va ser un element controvertit i altament sensible als canvis socials i polítics. Però el govern estava determinat a garantir que, per mitjà de l'educació, s'aprenguessin les lliçons de la història: no només per rebutjar el nazisme, sinó també per valorar la democràcia. Els llibres de text no pretenien «jutjar neutralment», sinó que emfasitzaven la naturalesa abominable dels crims nazis i la importància d'aprendre a ser bons demòcrates. Però l'impacte d'aquestes mesures era que creaven una obsessió, un sentit de culpa col·lectiva mal definida, més que no un compromís diferenciat amb l'anàlisi del passat.

Aquestes noves tendències es van plasmar també en la representació dels «païsatges de la memòria», de les restes del passat. L'encobriment de la fase inicial va ser seguit per una incorporació quasi ritualitzada de la culpa nacional a la representació oficial del passat, amb debats constants entre aquells que cercaven un «punt final» i aquells que intentaven mantenir viva la flama de la memòria. Hi ha prou amb alguns exemples de batalles sobre la topografia de la memòria per il·lustrar les complexitats de la trajectòria, que no era simplement una «amnèsia col·lectiva» reemplaçada per una tardana «culpa col·lectiva».³⁰

Podem distingir dos aspectes d'aquesta topografia. En primer lloc, es va permetre que les localitzacions històriques caiguessin en desús, es convertissin en ruïnes, o se n'eliminassin les restes en la gran onada de reconstrucció que va ser l'element essencial del miracle econòmic germano-occidental. En segon lloc, es va fer un controvertit intent de reconstruir i commemorar, amb una forta su-

²⁹ M. Stürmer (*et al.*). *Mitten in Europa*. Munic: Siedler, 1985, p. 357.

³⁰ R. Rürup (ed.). *Topographie des Terrors*. Berlín: Arenhövel, 1987.

perposició d'emoció, culpa i manipulació política. Ambdues fases es van solapar parcialment, a partir de línies confrontants en la complexa textura de la democràcia. Altres llocs de considerable significat històric van ser, simplement, reutilitzats i van quedar sense assenyalar, de manera que proporcionaven poques evidències del seu antic significat: la seva memòria era només per a aquells pocs que en coneixien el significat original.

Gran part del debat sobre la percepció del feixisme en la historiografia va tenir la seva expressió principal en l'*Historikerstreit* de la fi dels anys vuitanta.³¹ El debat estava principalment relacionat amb l'impacte del nazisme en la identitat històrica i nacional d'una Alemanya dividida, amb un camp que cercava «normalitzar» i «relativitzar» el passat, i un altre oposat a aquests intents de «corregir» amb una combinació d'amnèsia col·lectiva i distorsió. Hi havia en joc el problema de la «historització» o «contextualització» del nazisme dins el corrent principal del passat alemany.

És a dir, era un intent de relativitzar l'Holocaust i eliminar l'ombra de Hitler de la història alemanya, a través de la comparació de les massacres en l'època moderna, incloent els genocidis a la Rússia stalinista, els «camps de la mort» a Cambodja, el genocidi armeni o l'esclavitud als Estats Units. Aquesta contextualització justificaria l'afirmació segons la qual com que Alemanya no era única en la persecució de polítiques genocides, podia emancipar-se de la càrrega del passat nazi i tornar a la seva pròpia història. Per als crítics, malgrat tot, el nazisme havia intentat destruir els jueus europeus com a conjunt i la mecànica precisió amb què es perseguí aquest objectiu feia de l'Holocaust un element incomparable, únic.

Aquests punts de vista mantenien una continuïtat. Autors com Nolte, Hillgruber o Stürmer, que arribarien a destacar en l'*Historikerstreit* ('disputa dels historiadors'), emmarcaven aquests elements d'historització molt abans que el conflicte arribés a la premsa nacional més intel·lectualitzada.³² Per exemple, els controvertits punts de vista de Nolte sobre els «precedents», tant cronològics com de causalitat, dels crims bolxevics sobre el programa d'extermini racial nazi, que hauria de ser un dels principals punts d'atenció del debat, ja es van plantejar en el 1963. Suggeria que l'Holocaust havia estat únic només pel que fa als mitjans tècnics utilitzats, però en altres aspectes sí que era comparable amb altres atrocitats del segle XX, i mantenia el nazisme en el context de la batalla contra el comunisme.³³

L'*Historikerstreit* va ser la culminació pública d'una gran diversitat de formes de confrontació en la historiografia germano-occidental: les reclamacions de «normalització» i relativització per part dels historiadors conservadors es van trobar amb els arguments d'historiadors d'esquerra i liberals, i teòrics socials, incloent Habermas, Wehler, Kocka i Broszat.

³¹ J. Knowlton. *Forever in the shadow of Hitler? Original documents on the 'Historikerstreit'*. Atlantic Highlands: Humanities Press, 1993.

³² H. U. Wehler. *Entsorgung der deutschen Vergangenheit?* Munic: C. H. Beck, 1988, p. 13-20.

³³ E. Nolte. *Das Vergehen der Vergangenheit: Antwort an meine Kritiker im sogenannten Historikerstreit*. Berlín: Ullstein, 1987.

Aquests treballs van aparèixer en un context en què els historiadors conservadors ja havien intentat ressuscitar algunes formes d'orgull nacional, de «normalitat» per a la història alemanya. Per exemple, Stürmer havia introduït arguments per a la reapropiació de la història en la construcció de la identitat nacional, assenyalant que «en una terra sense memòria, tot és possible». Des del seu punt de vista, el problema radicava en el fet «que tots els membres de les diferents generacions que viuen a Alemanya apliquen imatges diferents, fins i tot contradictòries, del passat i del futur. [...] La cerca d'una història perduda no és un esforç educatiu abstracte; és moralment legítim i políticament essencial».³⁴

Aquestes idees havien imperat durant dècades en els cercles conservadors però s'havien convertit, almenys des del començament dels anys setanta, en un tabú. Al juliol de 1986, en un article que va iniciar el debat, Nolte assenyalava que l'«assassinat racial» dels camps d'extermini va ser una «reacció defensiva» a l'«assassinat de classe» stalinista.³⁵ Habermas hi va respondre amb una crítica acerba d'aquestes tendències «apologètiques», rebutjant tots els intents d'imposar una interpretació simplista, fent possible una defensa dels valors occidentals i del «patriotisme constitucional» com la base de la identitat germano-occidental.³⁶ El context del debat plantejava dues qüestions essencials: En l'actualitat, era possible tractar el nazisme amb «normalitat» com qualsevol altre període de la història? O era l'emotivitat, encara que comprensible, un entrebanc per a l'explicació històrica seriosa i desapassionada? Aquests plantejaments tenien implicacions polítiques diferents: la demanda conservadora d'una «normalització» de la història alemanya, comparant-la amb altres nacions i suggerint que Alemanya no era l'únic dimoni, serviria per a construir una identitat nacional i l'alliberaria del que els cercles més conservadors consideraven una enorme càrrega de culpa.

L'exposició de Broszat es basava en la necessitat de baixar el nazisme del pedestal d'exclusivitat en què es trobava, i tornar-lo al regne de la interpretació històrica,³⁷ intentant així escapar del «distanciament» i les formes «estereotipades» que s'havien convertit en les característiques d'aquest període, i es mostrava a favor que fos obert a l'anàlisi de tots els aspectes de la societat, amb noves possibilitats de continuïtat tant abans de 1933 com després de 1945. Mentre que per a la generació de la immediata postguerra l'abominació combinada amb la vaguetat dels detalls havia tingut un paper polític important, les noves generacions havien de ser capaces de mirar aquest passat globalment, sense repetir les

³⁴ M. Stürmer. «Geschichte in einem geschichtslosem Land», *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 25 (abril, 1986).

³⁵ E. Nolte. «Die Vergangenheit, die nicht vergehen will», *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 6 de juny de 1986.

³⁶ J. Habermas. «Eine Art Schadenabwicklung: Die apologetischen Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung», *Die Zeit*, 18 de juliol de 1986.

³⁷ M. Broszat. «A plea for the Historicisation of National Socialism», a P. Baldwin (ed.). *Reworking the past*. Boston: Beacon Press, 1990, p. 2.

excuses i els clixés d'autoexculpació. Però no era pas l'exculpació col·lectiva del passat alemany el que Broszat tenia al cap, sinó que intentava ajustar les anàlisis històriques de manera més comprensible, que permetés més exactitud i una avaluació més refinada dels diferents graus de culpabilitat.

Els temes essencials proposats per l'*Historikerstreit*, com l'especificitat dels crims alemanys, es mantenen en el centre del debat públic, i revelen novament el significat (o la percepció) de la història com una base d'autocomprensió nacional.³⁸ Aquests debats, que feien aparèixer temes fonamentals sobre la naturalesa de la investigació històrica, indiquen algunes de les dificultats d'apropar-se a la història alemanya. La historiografia germano-occidental no era el bastió dels valors de neutralitat que perseguia una «veritat objectiva», com alguns historiadors occidentals haurien desitjat, especialment quan s'enfrontaven als seus col·legues orientals, precisament per la seva oberta militància al servei d'una causa tan diferent.³⁹

ERBE UND TRADITION A L'RDA (1960-1980)

La ciència històrica a la República Democràtica Alemanya mantenia diferències fonamentals amb la historiografia no marxista, no només en termes teòrics sinó també funcionals. La historiografia germano-oriental no es basava en un projecte de recerca orientat cap a una anàlisi uniforme de la història, sinó que, basant-se en una metodologia *a priori*, dividia el conjunt del procés històric en eixos de desenvolupament qualitativament distingibles, mentre els historiadors s'adjudicaven un paper predominant en el procés de construcció política de la identitat nacional. La historiografia marxista va reemplaçar la seva funció crítica amb la legitimació política: s'esperava que els historiadors fessin la seva principal contribució educativa ajudant a l'enfortiment d'una consciència política, ideològica i nacional entre els ciutadans, assentada en el coneixement del passat.

La història, per tant, va rebre la missió de legitimar el model socialista de societat i el sistema polític resultant. En el seu treball sobre l'Alemanya oriental, Heitzer assenyalava que la població llegeix història per obtenir imatges de batalles del passat i aconseguir inspiració per enfrontar-se als reptes del present i del futur.⁴⁰ En aquest mateix sentit, Schmidt afirmava que la població necessitava entendre el desenvolupament de la societat en el present, les tasques del futur i, sobretot, les polítiques del partit de la classe treballadora.⁴¹ L'ensenyament de

³⁸ K. D. Bracher (et al.). *Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse*. Munic: Piper, 1987.

³⁹ V. Kronenberg (ed.). *Zeitgeschichte, Wissenschaft und Politik: Der «Historikerstreit» - 20 Jahre danach*. Opladen: VS, 2008.

⁴⁰ H. Heitzer. *DDR - Geschichtlicher Überblick*. Dresden: Zeit im Bild. 1979, p. 7.

⁴¹ W. Schmidt. «Geschichtsbewußtsein und sozialistische Persönlichkeit bei der Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft», a H. Meier, W. Schmidt (eds.). *Geschichtsbewußtsein und sozialistische Gesellschaft*. Berlín: Dietz, 1970, p. 21.

la història va ser doblegat per a adaptar-lo a les necessitats polítiques del règim. Com assenyala Kruppa, l'ensenyament estava marcat pel coneixement de l'herència revolucionària de les masses populars, especialment de la classe obrera. Per mitjà de diferents temes, els escolars eren capaços de reconèixer les interrelacions i les lleis històriques del desenvolupament social i podien dibuixar les lliçons de la història per al present i el futur.⁴²

Les anàlisis sobre la història i la societat de l'RDA escrites abans de 1989 poden ser dividides en diversos grups. Primer, les històries publicades oficialment, sobretot les que intentaven ser una forma de legitimació del domini del Partit; les anàlisis sobre l'Alemanya occidental tendien a ser simples denúncies del capitalisme imperialista, intentant aplicar la mentalitat d'«amic-enemic» de la Guerra Freda. En segon lloc, els estudis, sovint no publicats, de diversos centres d'investigació, com l'Institut für Meinungsforschung o el Zentralinstitut für Jugendforschung, o els informes sobre opinió pública duts a terme per organitzacions sindicals, juvenils i, no menys important, per l'*Stasi*, que van assolir un interès polític a l'hora d'identificar els problemes reals amb un grau de precisió en la realització d'unes polítiques efectives de control. Finalment, els estudis dels dissidents, que revelen un potencial molt més ampli de debat públic sobre la naturalesa de l'RDA.

En els anys setanta, l'*Ostpolitik* del canceller Willy Brandt va permetre un apropament entre ambdós estats, acompanyat per un canvi en la historiografia de l'RDA a partir del debat teòric sobre *Erbe und Tradition* ('llegat i tradició'), que va permetre l'obertura del conjunt de la història com un camp legítim d'investigació, mentre que només certs elements del llegat històric podien ser considerats positius.⁴³ Aquest debat historiogràfic va coincidir també amb un canvi en la definició de *nació*, orientada cap a una teoria de classe, i els canvis constitucionals associats. Aquest procés suposà, aparentment almenys, el fonament per a un nou desenvolupament en la historiografia.

El concepte d'*Erbe und Tradition* va començar a aplicar-se a mitjan dels anys setanta, en el debat sobre la comprensió de la història de l'RDA amb el llegat i la tradició socialista. L'objectiu principal era crear una consciència nacional i escriure una història de les arrels històriques del poble alemany. Això va dur, al final de la dècada, a la resurrecció del que semblaven alguns elements «burgesos» en la historiografia de l'RDA, que es va expressar en el renovat interès pels «grans homes» de la història, i que va sorprendre els observadors occidentals. El 1983, per exemple, el centenari de la mort de Marx quedà eclipsat per l'extraordinària rehabilitació de Luter com a heroi nacional, durant el cinquè centenari

⁴² R. Kruppa. «Zur Weiterentwicklung des Geschichtsunterrichts an den allgemeinbildenden polytechnischen Schulen», a Meier, Schmidt (eds.). *Geschichtsbewußtsein...*, cit., p. 107.

⁴³ H. Meier, W. Schmidt (eds.). *Erbe und Tradition. Geschichtsdebatte in der DDR*. Berlín: Akademie, 1988. H. Meier, W. Schmidt (eds.). *Erbe und Tradition in der DDR. Die Diskussion der Historiker*. Berlín: Akademie, 1988.

del seu naixement: la Reforma era ara considerada com una condició prèvia per a la primera revolució «burguesa» alemanya. Al mateix temps, es renovà l'interès en Prússia com un camp d'investigació històrica, paral·lel a nous apropaments al seu llegat a l'Alemanya occidental, al començament de la dècada dels anys vuitanta.⁴⁴ Fins i tot en els estudis sobre la història del moviment obrer apareixen noves aproximacions teòriques, amb sorprenents paral·lelismes entre la historiografia occidental i l'oriental.

Des del començament dels anys vuitanta va quedar clar que l'RDA cercava establir la seva legitimitat sobre una base més àmplia que les tradicions «progressistes» amb les quals anteriorment s'havia identificat. El règim reclamava el passat com l'herència de la nació socialista, incloent-hi, per tant, els capítols històrics anteriorment rebutjats. Aquest descobriment de la història nacional sens dubte va animar a la creació d'una identitat.⁴⁵ El renaixement d'aquesta «història burgesa» és un exemple per a documentar la «tornada a la història nacional» a l'RDA. Però aquests conceptes es van unir a l'RFA en una espècie de competició per assumir les tradicions alemanyes.

Quan la història és concebuda com un element de progrés, aquesta pot transformar-se amb els canviants interessos polítics del moment. Aquells que van ser inesperadament ressuscitats com a herois la dècada dels anys vuitanta, anteriorment havien estat castigats com els reaccionaris que havien obstaculitzat el camí del progrés històric cap a la seva gloriosa culminació en la societat comunista. Aquests desenvolupaments historiogràfics tardans s'havien de posar en el context d'altres aspectes polítics de l'RDA.⁴⁶

Les concepcions marxistes s'expressaven en especial en els conceptes de *classe* i *lluita de classe*, com claus que es podien utilitzar virtualment en totes les anàlisis històriques de temes diferents. La qüestió que hem de plantejar-nos és en quina extensió aquest marc ideològic esbiaixava, determinava o distorsionava les anàlisis historiogràfiques que es plantejaven en molts dels darrers escrits acadèmics de l'RDA.

A partir dels anys vuitanta es va trencar un altre dels tabús imperants sobre l'Holocaust i el destí dels jueus, que començà a centrar l'atenció pública. Les noves concepcions sobre la «història nacional» i un nou apropament a l'herència i les tradicions van animar al redescobriment de la història jueva. L'ímpetu més important arribà amb la commemoració de l'aniversari de la *Reichskristall-*

⁴⁴ E. Engelberg. *Bismarck*, vols. 1-2. Berlín: Akademie, 1985, 1990. I. Mittenzwei. *Friedrich II. von Preußen. Eine Biographie*. Berlín: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1979. J. H. Brinks. *Die DDR-Geschichtswissenschaft auf dem Weg zur deutschen Einheit. Luther, Friedrich II. und Bismarck als Paradigmen politischen Wandels*. Frankfurt: Campus, 1992.

⁴⁵ K. H. Jarausch. «The failure of East German Antifascism: some ironies of History as Politics», *German Studies Review*, 1991, p. 85-102.

⁴⁶ M. Fulbrook. *Anatomy of a Dictatorship: Inside the GDR, 1949-1989*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

nacht, el 1988. Per primera vegada, l'RDA mostrava no sols la responsabilitat de les polítiques del govern nazi, sinó també l'actitud que havia tingut la població alemanya envers la discriminació i la destrucció dels jueus.

El treball de Plätzold sobre l'antisemitisme popular en el nazisme, que va ser especialment aclamat, va obrir un nou camp de recerca a l'Alemanya oriental. En una curiosa fusió, intentava crear un laç integral d'unió entre l'antisemitisme i l'antimarxisme: racisme i «antisemitisme racial» van quedar íntegrament lligats amb els «interessos imperialistes alemanys en la dominació i expansió [...] La doctrina racial va ser sobretot un instrument de lluita contra la classe obrera alemanya».⁴⁷

En alguns cercles acadèmics es va permetre una llibertat intel·lectual creixent, encara que no sempre va ser explotada. Però també està clar que alguns d'aquests historiadors van introduir, amb el vistiplau del règim, nous conceptes en la historiografia, com a part d'un sistema destinat a competir amb la historiografia germano-occidental en un camp comú, en un tema en què, malgrat tot, s'aplicaven interpretacions molt diferents.

Durant la fase final del règim comunista, en l'ampli camp d'anàlisi de la història social, es van publicar nombrosos treballs historiogràfics.⁴⁸ Alguns temes, que fins aleshores s'havien considerat obstacles, eren ara acceptables per a la investigació històrica. La resistència conservadora del 20 de juliol, per exemple, va ser oficialment reconeguda per l'RDA en ocasió del 40è aniversari, i el 1989 ja tenia el seu lloc als textos escolars. Al mateix temps, la historiografia s'esforçava per inserir el paper del poble en la història associat a l'aplicació de les polítiques antisemites nazis.⁴⁹

En aquest període podem veure la coincidència de la periodització de les tendències historiogràfiques amb les polítiques més àmplies, particularment en referència a la crida a la identitat nacional. L'RDA perseguia una interpretació que veia totes les tendències com un procés que duria a la culminació inevitable del progrés històric. L'Alemanya occidental no havia assumit plenament el seu passat, i representava la continuïtat de les forces capitalistes reaccionàries de l'Estat. D'altra banda, l'RDA estava en el tram final cap a la perfecció del socialisme. Els historiadors van estar estretament lligats a aquesta autoconcepció d'una nació socialista separada. D'acord amb aquesta *Zwei-Linien-Konzeption* ('concepció en dues línies'), els historiadors distingien entre dues formes de continuïtat històrica, una de «progressista» i altra de «reaccionària», de manera que l'RDA podia presentar-se com la culminació final de la primera, mentre que l'RFA representava la segona.

⁴⁷ K. Pätzold (ed.). *Verfolgung, Vertreibung, Vernichtung*. Frankfurt: Röderberg, 1984, p. 8. A. Bauerkämper. *Die Sozialgeschichte der DDR*. Munic: Oldenburg, 2005.

⁴⁸ M. Fulbrook. «Historians and Historiography in the former GDR», *Bulletin of the German Historical Institute London*, 1992, p. 3-10.

⁴⁹ K. Pätzold, M. Weißbecker. *Hakenkreuz und Totenkopf*. Berlín: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1981. D. Eichholtz, K. Gossweiler (eds.). *Faschismusforschung*. Berlín: Akademie, 1980. G. Iggers (ed.). *Marxist Historiography...*, cit., p. 35.

Malgrat l'obertura final del règim, no podem obviar el fet que durant anys molts aspectes van ser minimitzats o omesos, particularment aquells específicament marcats per qüestions polítiques, cosa que va crear alguns «buits» realment sorprenents. Però tampoc podem afirmar que les retallades polítiques es plan-tegessin només en un dels costats del Mur, sinó que en ambdós casos la història va ser reinterpretada i utilitzada seguint els interessos polítics del moment.

Des d'un punt de vista teòric i metodològic, i amb relació a les «veritats fonamentals» polítiques i ideològiques, els historiadors de l'RDA no podien arribar a afirmacions innovadores i independents, i van fracassar a l'hora d'aplicar suficients evidències empíriques a les seves formulacions. La forma en què la «històriografia socialista» es va enfrontar amb el passat mostrà totes les característiques d'un monument nacional: era un mitjà per servir a l'autoimatge del règim i, per tant, era considerada com el nucli central d'una identitat nacional i cultural.

Les diferències historiogràfiques en els dos estats alemanys no es troben en el fet que l'RDA estigués altament polititzada, sinó més aviat en el fet que el règim no hi permetia la pluralitat d'interpretacions, els debats d'opinió característics de l'RFA. La història estava estretament lligada als interessos polítics del règim, sobretot si estaven limitats o més activament determinats pels desenvolupaments polítics del moment. Això significa que les distorsions paleses eren molt més fàcilment identificables a l'Est que no a l'Oest.

LA REUNIFICACIÓ ALEMANYA I LA INTERNACIONALITZACIÓ DEL PASSAT

En els dos estats alemanys, l'anàlisi de les diferents formes de testimoniatge o de superació del passat és acolorit segons els interessos polítics. I a partir de 1990, aquests debats han continuat vigents, amb l'afegit de la comparació històrica i la superació de les dues dictadures alemanyes, el 1945 i el 1989.⁵⁰

A partir de la reunificació van créixer les crítiques a la forma en què l'RDA havia utilitzat l'herència històrica del nazisme. La caiguda del socialisme va llançar els acadèmics antifeixistes a una profunda crisi ideològica i institucional. Des de 1989, els crítics repetien el que molts observadors ja havien assenyalat anteriorment: la *Vergangenheitsbewältigung* havia fracassat a l'Alemanya oriental.⁵¹ Per això, la nova generació d'historiadors germano-orientals rebutjà la percepció ideològica i el paper de l'antic *establishment* acadèmic, i intentà trobar detalls concrets sobre la vida diària dels alemanys que havien experimentat el nazisme, la ruptura de 1945 i quaranta anys de socialisme. Els resultats d'aquestes noves

⁵⁰ M. Fullbrook. *Interpretations of the two Germanies, 1945-1990*. Nova York: Studies in European History, 2000.

⁵¹ K. Sühl. *Vergangenheitsbewältigung 1945-1989*. Berlín: Volk und Welt, 1994. G. G. Iggers, (et al.). *Die DDR-Geschichtswissenschaft als Forschungsproblem*. Munic: Oldenbourg, 1998.

aproximacions podrien aportar nova llum a les ruptures i continuïtats entre la vida diària en el feixisme i el comunisme.⁵²

Al mateix temps, a l'RFA l'*Alltagsgeschichte* havia obert perspectives inexplorades per a una nova avaluació de la ruptura de 1945, mostrant una forta continuïtat en les actituds i valors socials i culturals, així com un procés similar que es mostrava inevitablement també a l'RDA, en què els nous historiadors buscaven redescobrir els «rastres del nazisme» per mitjà d'una llarga recollida de memòries personals.⁵³

El primer pas en aquest nou context a l'RDA es va fer a l'abril de 1990, quan el primer Parlament democràticament elegit va reconèixer que l'Estat havia d'assumir la seva responsabilitat sobre el passat, incloent-hi el període nazi i el règim comunista. Això implicava una ruptura oficial amb aspectes com la tendència antisionista del règim del Partit Socialista Unificat d'Alemanya (SED), que havia eliminat de la consciència històrica oficial la destrucció massiva dels jueus europeus, segellant, simbòlicament, el final d'una sèrie d'aspectes ideològics, així com la legitimació, tant política com històrica, de l'antiga República Democràtica.⁵⁴

La distinció entre honorar les víctimes i recordar els perpetradors s'ha convertit en un conflicte obert. Els alemanys han mantingut una bona predisposició al reconeixement de les víctimes i resistents al nazisme, però hi ha hagut menys interès a aprendre sobre aquells que van perseguir les víctimes. Després de tot, la majoria de la població no va ser arrestada per la Gestapo i no es van oposar activament al règim, sinó que, en diferents graus, hi van donar suport, un fet incòmode que ha de ser confrontat. Aquest apropament sempre s'ha trobat amb una subtil resistència: això, reflecteix un desig conscient de molts alemanys d'emfasitzar el que té de bo el seu passat nacional, o són forces inconscients que reprimeixen un sentiment de culpa o vergonya? Ambdós aspectes s'han plantejat, i ambdós, probablement, hi han tingut el seu paper.⁵⁵

Després de la reunificació, s'hi va estendre la fusió del nazisme i el règim comunista com una mateixa teoria occidental del totalitarisme, una visió que sorgí durant la Guerra Freda. Però molts historiadors s'han oposat a qualsevol esforç per igualar ambdues dictadures i han desvirtuat els intents de comparar els horrors únics del règim nazi amb qualsevol altre sistema totalitari. El concepte de totalitarisme aplicat a l'RDA va tenir una gran popularitat en els anys cinquanta i, després d'un període de relativa impopularitat, va reparèixer a mitjan de la dècada dels anys vuitanta. Des de la reunificació va tenir un extraordinari renaixement, encara que els problemes conceptuals eren nombrosos, ja que pre-

⁵² A. Bauerkämper (et al.). *Doppelte Zeitgeschichte*. Bonn: Dietz, 1998.

⁵³ F. M. de Toro. «Historia social de la resistencia alemana al nazismo», *Historia Social*, núm. 16 (1996), p. 129-140.

⁵⁴ R. Alter, P. Monteath (eds.). *Rewriting the German Past*. Nova York: Humanity Books, 1997.

⁵⁵ D. Levy. «The future of the past: historiographical disputes and competing memories in Germany and Israel», *History and Theory*, núm. 38 (1999), p. 51-66.

sentaven deficiències interpretatives. Fins i tot entre aquells que estaven d'acord amb el fet que l'RDA fos un estat totalitari, no hi ha una homogeneïtzació del concepte: les definicions d'Arendt, Friedrich o Brzezinski són molt diverses les unes de les altres i emfasitzen aspectes diferents.⁵⁶ Uns utilitzen el concepte de totalitarisme com a repressió; d'altres, com una «religió política». A més, l'èmfasi que alguns historiadors posaven en el pes de la repressió no ajudava a explicar les pautes d'estabilitat i canvi: per exemple, és difícil explicar perquè l'RDA es va col·lapsar precisament el 1989, en un moment en què el seu aparell repressiu estava en ple desenvolupament; a més a més, no s'ha de centrar únicament en la repressió, sinó en la diversitat de formes d'interacció entre la societat i l'Estat. L'RDA no era simplement un sistema que se sustentava gràcies a l'amenaça massiva de l'ús de la força, sinó que també necessita una certa conformitat o suport per part de la població.⁵⁷

Si analitzem les similituds entre el nazisme i l'RDA, també hi podem veure enormes diferències: el règim comunista era capaç de l'autoreproducció i el desenvolupament, més que no un règim expansionista, destructiu i, finalment, autodestructiu, com va ser el nazisme; també hi havia una gran diferència entre el sistema polític relativament organitzat de l'RDA i el caos, amb processos polítics multicèntrics que caracteritzà el nazisme. A més a més, l'ús del terror físic per l'*Stasi* tenia una escala molt menor i més subtil que la brutalitat aplicada per la Gestapo. Finalment, el paper del líder —un concepte inflat en el culte comunista— a l'RDA va ser molt menys important en la recerca de suport popular o l'aquiescència amb el règim, que no el paper carismàtic de Hitler i del *Führerprinzip*, a l'hora de mantenir unides les forces centrífugues i superposades del nazisme. Les diferències són nombroses i importants, i potser la noció de totalitarisme és més enganyosa que no útil.

Després de la reunificació, el principal debat historiogràfic que s'ha plantejat és què fer amb la història de l'Alemanya oriental. L'RDA té centenars de memorials, monuments i llocs, que es van convertir en una part de la seva consciència i identitat popular. El seu disseny en el sistema de commemoració era plantejat en els nivells més alts del règim, que intentava estampar la imatge d'un estat socialista en tots els aspectes. Molts d'aquests monuments commemoren persones o fets de la història del moviment obrer, resistents antifeixistes, etc. Però quan va caure el règim, el seu destí es convertí en una mesura de l'èxit alemany en l'assumpció de l'anterior règim comunista. Els líders de l'RDA van abraçar aquests monuments, en nom de l'Estat antifeixista, nascut de l'aliança amb l'antifeixisme soviètic. Els memorials que glorificaven l'URSS i la resistència comunista van

⁵⁶ C. J. Friedrich, Z. Brzezinski. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge: Harvard University Press, 1968. H. Arendt. *The origins of Totalitarianism*. Nova York: Schocken, 2004.

⁵⁷ J. Osterhammel (et al.). *Wege der Gesellschaftsgeschichte*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006.

contribuir tant a la creació de tradicions autòctones com a la propaganda de la Guerra Freda. D'aquí que es transformessin en objecte de controvèrsia per a les noves autoritats alemanyes, i que qualsevol eliminació o trasllat tingués importants repercussions polítiques i socials.

La repressió de la tradició de record i solidaritat comunista al començament dels anys cinquanta, va formar part de la memòria política germano-oriental fins el col·lapse del règim, quan els demòcrates van reclamar la memòria com una part essencial de l'agenda política. Així mateix, els repetits esforços per eliminar la memòria de l'Holocaust de la memòria política nacional occidental durant els anys 1980 van fracassar, i novament després de l'eufòria nacionalista posterior a la reunificació. La memòria de l'Holocaust, per tant, ha assumit un paper cada cop més rellevant en la discussió pública del passat alemany.

Encara que les influències i els límits acadèmics van ser molt diferents a l'Est i a l'Oest, les animositats polítiques del període de la Guerra Freda es van encomanar a les anàlisis acadèmiques, i no només a aquelles més directament afectades per la divisió. Amb el rerefons d'Auschwitz, els debats sobre la naturalesa del present eren també, en molts aspectes, debats polítics i morals sobre els graus de responsabilitat i l'extensió de la «superació» d'un passat singularment problemàtic.

ALGUNES REFLEXIONS FINALS

A l'Europa occidental, la història de l'RDA va ser vista únicament com el braç ideològic del règim comunista, mentre que la de l'RFA es considerava una representació objectiva de la veritat. En realitat, sembla que la diferència entre ambdues historiografies radicava en les condicions pròpies de la investigació i el debat en cada societat, i les possibilitats relatives per proposar la revisió dels punts de vista a la llum dels debats i les noves evidències.

En els dos estats alemanys, la rellevància del passat va transformar la història en un camp de mines ideològic, marcat per la controvèrsia política més que no per una postura teòrica objectiva, amb graus molt diferents de distorsió inconscient o premeditada, i diferències a cada costat del Mur. Aquestes variacions van ser més importants a l'Oest, a causa sobretot, de la influència del context pluralista del debat, que permet apreciar canvis significatius en la perspectiva d'aproximació.

Encara que en l'actualitat considerem totalment impensable que el tema de l'Holocaust pogués desaparèixer de la investigació històrica en els anys 1950-1960, per una diversitat de raons, la historiografia en ambdós costats del Mur va permetre que el poble alemany, com a possible culpable —o només col·laborador o testimoni— i els jueus, com a víctimes, hi desapareguessin gairebé per complet, igual que els perpetradors.

La construcció d'un «enemic», de l'«altre», tan crucial per a la creació i manteniment de les identitats nacionals, va ser més fàcil a l'RFA, a causa del tradicio-

nal sentiment anticomunista, que no a l'RDA, on els alemanys occidentals mai no podrien ser considerats com «l'enemic», tal com era presentat per la propaganda del règim.

En el procés de transformació del paisatge de la memòria, els rastres físics, les evidències exteriors del passat s'han anat transformant, en ocasions, més enllà del reconeixement. Aquest desenvolupament va ser complex en ambdós estats i els rastres físics del passat hi van ser reapropiats, abandonats, destruïts o representats de formes molt diverses. Les polítiques de la memòria, la construcció de memorials, la promulgació de contramemorials, van assumir un significat canviant i, molt sovint, controvertit. La «presència del passat» en el paisatge físic i la seva inclusió en la consciència històrica és el resultat d'un compromís polític actiu. I als dos costats de la frontera interna alemanya, la intenció era menys «educar» en el sentit acadèmic de la paraula, que servir com a advertència sobre el passat o per a la propagació de nous valors. Els alemanys van continuar habitant el mateix país, però els paisatges creats per la memòria eren diferents: els carrers i les places van ser reanomenats, els edificis van ser utilitzats per a nous propòsits; alguns llocs van ser transformats, altres van quedar en ruïnes.⁵⁸

Quines van ser les implicacions de tot això en la construcció d'una identitat nacional? Sovint, les nacions se centren en llocs «sagrats», significatius per a la seva història i identitat. El fet que un d'aquests llocs adoptés un significat nacional no va ser mai un assumpte senzill a Alemanya. Com James Young ha assenyalat, les nacions usualment busquen recordar els seus herois i victòries, però no els seus grans crims.⁵⁹ Per això, el passat nazi va ser rebutjat mentre es trobaven tradicions acceptables que havien de servir com a fonaments de la nova identitat nacional. Si a l'RFA els llocs commemoratius van ser considerats llocs problemàtics de la memòria, el règim comunista va adoptar un acostament molt més simple al mite de la construcció nacional i la seva simbolització física.

La història d'Alemanya presenta reptes inusuals als acadèmics que busquen explicar la complexa relació entre política i canvi d'actitud. Si els canvis polítics de 1918 i 1933 es basaven en una continuïtat de valors, els produïts després de 1945 han estat vistos, normalment, com el reflex del canvi en els valors subjacents. Quan el 1949 van néixer els dos estats alemanys, tan diferents en les seves concepcions socioeconòmiques i polítiques, ambdós s'enfrontaven amb la tasca d'utilitzar una nova cultura política, i amb la impossibilitat d'assumir les tradicions polítiques pròpies. D'alguna manera, ambdós estats van ser forçats a mantenir relacions poc convencionals amb el seu passat nacional: havien d'ignorar, com van fer de moltes formes, o havien de buscar identificar-se com els hereus d'una Alemanya no nacionalsocialista. D'aquí el gran interès en els resistents i les víctimes.

⁵⁸ M. Azaryahu. *Von Wilhelmplatz zu Thälmannplatz*. Bleicher: Gerlingen, 1991.

⁵⁹ J. Young. *The Texture of Memory...*, cit., p. 21-26.